

Бранислав БРОЈЧИН
Ненад ГЛУМБИЋ
Слободан БАНКОВИЋ

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд

ПРАГМАТСКА КОМПЕТЕНЦИЈА И ПРОБЛЕМИ У ПОНАШАЊУ ДЕЦЕ СА ЛАКОМ ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ

Особе са интелектуалном ометеношћу могу стећи проширену прагматску компетенцију, али чак и тада остају тешкоће које их могу обележити као "социјално трапаве". Исто тако, од 30% до 60% ових особа има проблеме у понашању. С друге стране, указује се на на високу преваленцију поремећаја комуникације код деце која су упућена на третман због емоционалних и поремећаја у понашању.

Циљ овог рада је да испита однос прагматске компетенције деце са интелектуалном ометеношћу и нивоа испољавања проблематичних облика понашања.

Узорак чини 120 испитаника с лаком интелектуалном ометеношћу, хронолошког узраста од 8 до 16 година.

При испитивању прагматске компетенције коришћени су Тест прагматског језика и Скала за процену прагматске компетенције деце са лаком менталном ретардацијом (СППК-ДЛМР), док је ниво испољавања проблематичних облика понашања процењен је наставничком формом Скале за испитивање проблематичног понашања, Система за процену социјалних вештина.

Односи постигнућа на Тесту прагматског језика и процењеног проблематичног понашања не указују на значајне везе, већ пре на тенденцију успостављања извесне међузависности са нивоом испољавања хиперактивних облика понашања и нивоом интернализовања проблема, која се може објаснити контролним варијаблама. Ипак, однос нивоа проблематичних понашања и постигнућа на СППК-ДЛМР сугерише да је боље разумевање прагматских сигнала повезано са режим испољавањем повишеног нивоа интернализовања проблема.

Кључне речи: лака интелектуална ометеност, прагматска компетенција, проблематична понашања

УВОД

Прагматика испитује како се наша синтаксичка, фонолошка и семантичка компетенција користи у контексту, како лингвистичком (претходни и наредни искази), тако и ванлингвистичком (телесне манифестације, ниво формалности, друштвене и ситуационе улоге...). Прагматска компетенција се ослања на знање принципа и интернализована правила која управљају комуникацијом у социјалној интеракцији (De-la-hunt, Garvey, 1997). Она изучава однос језичких форми и оних који те форме користе. У троделној дистинкцији (семантика, синтакса, прагматика) само прагматика укључује и самог човека у анализу (Yule, 1996).

Усвајање и употреба прагматске компетенције захтева и многобројне помоћне компетенције, као што су овладавање језичким системом (нпр. граматиком), очувани систем процесирања, с приступом богатој бази знања, и способност разумевања и анализирања мисли и поступака других људи (Abbeduto, Hesketh, 1997). Правила конверзације (преузимање улоге говорника и слушаоца, одржавање теме, конверзационе поправке), учтивости, наративног и проширеног дискурса и спровођења комуникационих намера имају јасну развојну путању. Базични прагматски развој, попут комуникационих намера и раног преузимања улоге говорника и слушаоца у односу мајка-дете, представља основу за појаву речника, потом граматике и, коначно, наратије (приповедања). Виши ниво прагматике, попут наративне компетенције, претпоставља адекватно функционисање базичних језичких нивоа, попут граматике и лексикона (речника) (Toppelberg, Shapiro, 2000).

Сматра се да особе са интелектуалном ометеношћу (ИО) достижу комуникацијску компетенцију која не превазилази очекивања базирана на нивоу менталног узраста, што упућује на закључак да за многа прагматска постигнућа постоје важни претходни сазнајни захтеви (Abbeduto, Hesketh, 1997; Fowler, 1998). Међутим, постоје докази да и фактори окружења могу инхибирати усвајање и испољавање прагматских вештина ових особа (Hatton, 1998). Иако особе са ИО могу стећи проширену прагматску компетенцију, чак и тада остају тешкоће које их могу обележити као "социјално трапаве" (Abbeduto, Hesketh, 1997).

Наводи се да је учесталост проблема у понашању код особа са ИО од 30% до 60% (Dekker et al., 2002; Janssen, Schuengel, Stolk, 2002). Новија истраживања функције бихејвиоралних проблема код особа са тешком ометеношћу показују да таква понашања могу бити адаптивна, иако их други могу сматрати непожељним, а која у неким случајевима настају услед *мањка алтернативних комуникационих способности* (AAMR, 2002). С друге стране, проблематична понашања попут агресије, само-

повређивања, пике, узнемирености и уништавања имовине главни су разлози искључивања из заједнице особа са ИО, посебно теже ометених (Horner, Carr, 1997). Указује се и на високу преваленцију комуникационих поремећаја код деце која су упућена на третман због емоционалних поремећаја и поремећаја у понашању (Gilmour et al., 2004; Prizant et al., 1990). Сматра се и да су деца са поремећајима у понашању под потенцијалним ризиком појаве језичких поремећаја, тако да процена прагматских вештина треба да буде део батерије којом се врши испитивање ове деце (Phelps-Terasaki, Phelps-Gunn, 1992).

Циљ истраживања

Циљ овог рада је да испита однос прагматске компетенције деце са интелектуалном ометеношћу и нивоа испољавања проблематичних облика понашања.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Узорак

Узорак чини 120 испитаника са лаком ИО, хронолошког узраста од 8 до 16 година (по 30 испитаника у групама од 8 година до 9 година и 11 месеци, од 10 година до 11 година и 11 месеци, од 12 година до 13 година и 11 месеци и од 14 година до 15 година и 11 месеци.). Испитаници су уједначени према полу (60 девојчица и 60 дечака), а у узорак нису укључивана деца с очигледним неуролошким, сензорним или комбинованим сметњама. Сви испитаници су ученици школа за децу са лаком ИО, које су смештене на територији централних београдских општина.

Метод

При испитивању прагматске компетенције примењена су два инструмента *Тест прагматског језика* (Test of Pragmatic Language – TOPL, Phelps-Terasaki, Phelps-Gunn, 1992) и *Скала за процену прагматске компетенције деце са лаком менталном ретардацијом (СППК-ДЛМР)* (Глумбић, Бројчин, 2002). Концептуални оквир првог теста базира се на шест централних субкомпоненти прагматског језика: физичке околности, аудиторијум, тема, сврха (говорни чинов), визуо-гестуални напути и

апстраховање. Међутим, аутори сматрају да се ове компоненте не могу изоловати у поједним ајтемима, тако да нуде норме само за укупно постигнуће на овом тесту. С друге стране, СППК-ДЛМР, кроз факторе рекогниције и експресије, даје могућност аналитичнијег сагледавања резултата (комуникационе намере и импликатуре, пресупозиције, адекватност коришћења хонорифичких елемената, складност преузимања речи, временска адекватност елаборирања теме, коришћење промене интонације да би се истакло или променило значење речи), али није праћена одговарајућим нормама. Заједно, ови инструменти дају потпунију слику прагматског функционисања испитиваног узорка.

Ниво испољавања проблематичних облика понашања процењен је наставничком формом *Скале за испитивање проблематичног понашања, Система за процену социјалних вештина* (Social Skills Rating System – SSRS, Gresham, Elliot, 1990). Ова скала је састављена од супскала које се односе на екстернализовање проблема (неодговарајуће понашање које укључује испољавање вербалне или физичке агресије према другима, слабу контролу темперамента, склоност расправљању), интернализовање проблема (анксиозност, туга, усамљеност, ниско самопоштовање) и хиперактивност (прекомерно кретање, врпољење и импулсивне реакције). Процена хиперактивних облика понашања је предвиђена само за узраст до 12 година, тако да подузорок при испитивању односа прагматске компетенције и овог облика проблематичног понашања обухвата 60 испитаника. Потребно је поменути да подаци добијени на овај начин не упућују на присуство или одсуство клиничких дијагноза, већ указују да ли се одређени облици понашања испољавају у мери која је изнад уобичајене.

Узимајући у обзир могућност утицаја бројних варијабли на постигнућа наших испитаника контролисан је утицај неких чинилаца за које би се могло претпоставити да ће значајно утицати на испитиване односе, али само уколико је неки од њих био у статистички значајном односу са бар једном од испитиваних варијабли. У том смислу, подаци о хронолошком узрасту, полу, коефицијенту интелигенције и билингвизму добијени су анализом педагошке документације и кроз разговоре са педагошко-психолошким службама школа, док су разумевање и продукција говора процењени *Клиничким скалама рецептивног (С5) и експресивног (С6) говора Лурија-Небраска неуропсихолошке батерије за децу* (Luria-Nebraska Neuropsychological Battery – LNB-C, Golden, 1987).

Применом уобичајених корелационих техника (просте и парцијалне корелације) испитани су односи експерименталних варијабли са контролним варијаблама, као и експерименталних варијабли међу собом. У зависности од својстава варијабли примењиване су Пирсонова

(однос двеју скала), поинт-бисеријална (однос скале и дихотомне варијабле) и ф-корелација (однос две дихотомне варијабле). Од контролних варијабли, дихотомне варијабле су *пол* и *билингвизам*, а од зависних екстернализовање, интернализовање и хиперактивност.

РЕЗУЛТАТИ

Табела 1 – Корелације постигнућа на Тесту прагматског језика и постигнућа на Скали за процену проблематичног понашања (у целини и по испитиваним компонентама)

корелација		скала за процену проблематичног понашања											
		скала у целини			екстернализовање			интернализовање			хиперактивност		
		r	p	n	r	p	n	r	p	n	r	p	n
тест прагматског језика	проста корелација	-0,011	0,467	120	-0,074	0,287	120	-0,144	0,136	120	-0,211	0,053	60
	хронол. узраст	-0,103	0,266	117	0,007	0,938	117	-0,206	0,024	117	-0,227	0,083	57
	пол										-0,236	0,072	57
	IQ	-0,130	0,159	117	0,028	0,760	117	-0,123	0,182	117	-0,162	0,220	57
	клиничка скала рецептивног говора (C5)	-0,035	0,704	117	0,068	0,462	117	-0,117	0,205	117	-0,119	0,362	57
	клиничка скала експресивног говора (C6)	-0,044	0,634	117	0,024	0,793	117	0,186	0,043	117	-0,130	0,324	57
	парцијална корелација												

Између успеха на Тесту прагматског језика и процењеног нивоа проблематичног понашања нису добијене статистички значајне корелације, нити са Скалом у целини, ни са нивоом екстернализовања проблема. Корелација са нивоом хиперактивности је готово на самој граници значајности, али је не досеже ($r = -0,211$, $p = 0,053$). Вредности парцијалних корелација не указују на присуство супресивних контролних варијабли.

Однос успеха на Тесту прагматског језика и нивоа интернализовања проблема такође није статистички значајан ($r = -0,144$, $p = 0,136$). Међутим, када се из овог односа искључи утицај хронолошког узраста добијамо ниску и негативну корелацију ($r = -0,206$), значајну на нивоу p

$< 0,05$, што упућује на супресивни утицај ове контролне вариабле. Исто тако, када се одстрани утицај говорне продукције, добија се корелација значајног нивоа ($p < 0,05$), али занемарљиве висине ($r = 0,186$).

Табела 2 – Корелације постигнућа на СППК-ДЛМР (у целини и по факторима рекогниције и експресије) и постигнућа на Скали за процену проблематичног понашања (у целини и по испитиваним компонентама)

СППК-ДЛМР		скала за процену проблематичног понашања											
		у целини			екстернали- зовање			интернали- зовање			хиперактив- ност		
		р	р	п	г	р	п	г	р	п	г	р	п
фактор рекогниције	скала у целини												
	проста корелација	-0,273	0,003	120	-0,034	0,714	120	-0,265	0,003	120	-0,218	0,094	60
	парцијална корелација	хронолошки											
		узраст											
		пол											
		IQ											
		C5											
		C6											
	парцијална корелација	проста корелација											
		хронолошки											
		узраст											
		пол											
		IQ											
		C5											
фактор експресије	парцијална корелација	проста корелација											
		хронолошки											
		узраст											
		пол											
		IQ											
		C5											
		C6											
	парцијална корелација	проста корелација											
		хронолошки											
		узраст											
		пол											

Забележене су негативне и ниске корелације постигнућа на СППК-ДЛМР (у целини и по испитиваним факторима) са Скалом за процену проблематичног понашања у целини. Ниво значајности је у случају

СППК-ДЛМР у целини и фактора рекогниције $p < 0,01$, а у случају фактора експресије $p < 0,05$. Међутим, у сва три односа искључивњем утицаја хронолошког узраста, коефицијента интелигенције и постигнућа на Клиничким скалама рецептивног и експресивног говора, добијамо статистички безначајне корелације, што значи да се добијени односи највећим делом могу објаснити утицајем ових варијабли.

Негативне и ниске статистички значајне корелације добијене су и довођењем у везу постигнућа на СППК-ДЛМР са нивоом интернализовања проблема испитаника (на нивоу $p < 0,01$ за СППК-ДЛМР у целини и фактор рекогниције, односно на нивоу $p < 0,05$ за фактор експресије). Парцијалне корелације СППК-ДЛМР у целини и фактора рекогниције са нивоом интернализовања проблема остају статистички значајне и после искључивања утицаја контролних варијабли на испитивани однос (иако изолацијом утицаја коефицијента интелигенције и разумевања говора ниво значајности пада на $p < 0,05$). За разлику од њих, парцијалне корелације добијене искључивањем утицаја коефицијента интелигенције и разумевања говора на однос фактора експресије СППК-ДЛМР и нивоа интернализовања проблема нису статистички значајне.

Односи СППК-ДЛМР (у целини и по испитиваним факторима) са нивоом екстернализовања проблема и нивоом испољавања хиперактивних облика понашања нису статистички значајни, а парцијалне корелације не указују на супресиван утицај контролних варијабли.

Табела 3 – Корелације појединих елемената фактора рекогниције СППК-ДЛМР и постигнућа на Скали за процену проблематичног понашања (у целини и по испитиваним компонентама)

СППК-ДЛМР фактор рекогниције		скала за процену проблематичног понашања											
		у целини			екстернализо- вање			интернализаци- вање			хиперактив- ност		
		г	р	п	г	р	п	г	р	п	г	р	п
фацијална експресија	проста корелација	-0,022	0,435	120	-0,236	0,035	120	-0,138	0,147	120	-0,276	0,016	60
	хронол.	-0,139	0,133	117	-0,046	0,616	117	-0,242	0,008	117	-0,276	0,035	57
	узраст										-0,228	0,082	57
	пол												
	билингвизам	-0,187	0,042	117	-0,087	0,345	117	-0,197	0,032	117	-0,278	0,033	57
	IQ	-0,173	0,030	117									
	парцијална корелација												
комуникац. намере	проста корелација	0,131	0,160	120	0,160	0,110	120	-0,165	0,103	120	0,039	0,383	60
	хронол.	-0,022	0,808	117									
	узраст										0,097	0,466	57
	пол												
	IQ	-0,013	0,887	117	0,150	0,104	117	-0,125	0,176	117	0,071	0,591	57
	C5	0,052	0,571	117	0,176	0,055	117	-0,120	0,193	117	0,147	0,267	57
	C6	0,012	0,897	117	0,135	0,143	117	-0,153	0,196	117	0,094	0,480	57
пресупозиције	проста корелација	0,041	0,379	120	0,000	0,500	120	-0,137	0,148	120	0,040	0,382	60
	хронол.	-0,140	0,128	117									
	узраст										-0,008	0,951	57
	Пол												
	IQ	-0,142	0,122	117									
	C5	-0,088	0,342	117	-0,052	0,575	117	0,148	0,109	117	-0,009	0,943	57
	C6	0,106	0,250	117	-0,077	0,403	117	-0,173	0,060	117	-0,015	0,908	57
комуник. имплицит.	проста корелација	0,026	0,421	120	0,035	0,397	120	-0,081	0,270	120	-0,141	0,141	60
	хронол.	-0,043	0,642	117									
	узраст										-0,081	0,544	57
	Пол												
	IQ	-0,026	0,780	117									
	C5	-0,024	0,794	117									
	C6	-0,023	0,799	117									
к. имплиц. и намере	проста корелација	0,053	0,344	120	0,062	0,318	120	-0,098	0,229	120	-0,033	0,401	60
	хронол.	0,003	0,970	117									
	узраст										0,023	0,863	57
	пол												
	IQ	0,042	0,652	117	0,167	0,069	117	0,014	0,883	117	-0,001	0,996	57
	C5	0,102	0,271	117	0,189	0,039	117	0,022	0,814	117	0,046	0,732	57
	C6	0,027	0,774	117									

Добијена вредности простих корелација показује да разумевање фацијалне експресије значајно корелира са нивоом испољавања хиперактивних облика понашања и то негативном корелацијом, ниских вредно-

сти ($r = -0,276$), на нивоу $p < 0,05$. Међутим, када у анализу укључимо и контролне варијабле, парцијалне корелације добијене елиминисањем утицаја пола и разумевања говора нису статистички значајне, што значи да се добијени однос највећим делом може описати утицајем ових варијабли.

Исто тако, негативна, ниска и статистички значајна корелација ($r = -0,236$, $p < 0,05$) добијена је и између разумевања фацијалне експресије и нивоа екстернализовања проблема. И у овом случају после уклањања утицаја контролних варијабли добијамо статистички безначајне парцијалне корелације, што значи да се овај однос највећим делом објашњава утицајем разумевања говора, говорне продукције, хронолошког узраста и коефицијента интелигенције испитаника.

С друге стране, иако је проста корелација разумевања фацијалне експресије и нивоа интернализовања проблема статистички безначајна ($r = -0,138$, $p = 0,147$), испитивање утицаја контролних варијабли показује да оне имају супресиван утицај на испитивани однос. Тако, искључивањем утицаја хронолошког узраста и говорне продукције испитаника добијамо негативне корелације ниских вредности (на нивоу значајности $p < 0,01$ у случају искључивања утицаја хронолошког узраста и $p < 0,05$ после искључивања утицаја говорне продукције). Изоловањем утицаја билингвизма и разумевања говора испитаника такође добијамо статистички значајан однос ($p < 0,05$), али је висина ових парцијалних корелација статистички занемарљива ($r < 0,2$).

И проста корелација разумевања фацијалне експресије и скор на Скали за процену проблематичног понашања у целини је статистички безначајна ($r = -0,022$, $p = 0,435$), а бележи се и супресивно дејство контролних варијабли. Међутим, иако су парцијалне корелације добијене уклањањем утицаја билингвизма и коефицијента интелигенције испитаника статистички значајне ($p < 0,05$), њихове висине су занемарљиве ($r < 0,2$).

Корелације других елемената фактора рекогниције СППК-ДЛМР са постигнућима на Скали за процену проблематичног понашања (у целини и по испитиваним компонентама) нису статистички значајне, а добијене парцијалне корелације не указују на значајно супресивно дејство контролних варијабли. Изузетак је однос разумевања комуникационих импликатура и комуникационих намера у истом говорном чину са нивоом екстернализовања проблема. И у овом случају проста корелација је статистички безначајна ($r = 0,062$, $p = 0,318$), али се искључивањем утицаја разумевања говора добија значајна корелација, која је ипак занемарљиве висине ($r = 0,189$, $p < 0,05$).

Између појединих елемената фактора експресије и постигнућа на Скали за процену проблематичног понашања (у целини и по испитиваним компонентама) добијена је само једна статистички значајна корелација. Довођењем у однос складности преузимања улоге говорника и слушаоца у комуникационом процесу са нивоом екстернализовања проблема добијена је негативна корелација, ниских вредности ($r = -0,243$), на нивоу значајности $p < 0,01$. С обзиром на то да значајне корелације контролних варијабли нису пронађене ни у односима са складношћу преузимања улоге говорника и слушаоца у комуникационом процесу, ни у односима са нивоом екстернализовања проблема, парцијалне корелације у овом случају нису приказане.

Односи других елемената фактора експресије СППК-ДЛМР са Скалом за процену проблематичног понашања (у целини и по испитиваним компонентама) нису статистички значајни, а парцијалне корелације не указују на супресивно дејство контролних варијабли.

Изузетак је однос коришћења промене интонације у циљу истицања или промене значења речи са нивоом интернализовања проблема који достиже статистички значај, али је висина корелације занемарљива ($r = -0,196$, $p < 0,05$). Поред тога, парцијална корелација добијена контролом утицаја билингвизма није статистички значајна, што упућује да се, ионако занемарљив однос, објашњава превасходно утицајем ове контролне варијабле.

Издавају се и односи адекватности коришћења хонорифичких елемената језика са Скалом за процену проблематичног понашања у целини и складности преузимања улоге говорника и слушаоца са нивоом интернализације проблема. Оба односа имају идентичне вредности, са граничним нивоом значајности, али и занемарљивом висином корелације ($r = -0,178$, $p = 0,052$). Ипак, док су у првом случају све парцијалне корелације безначајне, што значи да се дати однос првенствено може описати дејством приказаних контролних варијабли, однос складности преузимања улоге говорника и слушаоца са нивоом интернализације проблема не може се приписати њиховом утицају, јер ниједна од испитиваних варијабли не корелира значајно, ни са једном од контролних.

ДИСКУСИЈА

Корелације Теста прагматског језика и Скале за процену проблематичног понашања нису статистички значајне. Само је корелација са нивоом хиперактивности близу граничних вредности ($r = -0,211$, $p = 0,053$), али вредности парцијалних корелација показују да се овај однос може доминантно сагледати кроз утицај контролних варијабли (хронолошки узраст, пол, коефицијент интелигенције, разумевање говора и говорну продукцију). Такође, после уклањања утицаја хронолошког узраста на однос успеха на Тесту прагматског језика и нивоа интернализовања проблема добијамо негативну статистички значајну корелацију, али је њена висина врло близу занемарљивих вредности ($r = -0,206$, $p < 0,05$). Поред тога, висине парцијалних корелација говоре да се овај однос у великој мери може објаснити утицајем коефицијента интелигенције и разумевања говора испитаника. Узевши заједно ове податке, они не потврђују значајну везу прагматских способности и нивоа испољавања проблематичног понашања.

Однос постигнућа на СППК-ДЛМР даје сложенију, али не толико различиту слику, односа са нивоом испољавања проблематичног понашања. СППК-ДЛМР у целини као и фактори ове скале корелирају значајно и негативно, у оквиру ниских вредности са Скалом за процену проблематичног понашања у целини. Иако, су корелације СППК-ДЛМР у целини ($r = -0,273$, $p < 0,01$) и фактора рекогниције ($r = -0,259$, $p < 0,01$) нешто више и на вишем нивоу статистичке значајности од корелације фактора експресије чија је висина близу занемарљивих вредности ($r = -0,208$, $p < 0,05$), у сва три случаја добијене корелације се могу објаснити утицајем хронолошког узраста, коефицијента интелигенције и језичких способности, тј. корелације добијене после контроле ових варијабли нису статистички значајне. Дакле, испитаници боље прагматске компетенције испољавају значајно мање проблематичног понашања, али се ове разлике могу везати за варијабилност у погледу контролних варијабли.

Ипак, анализа односа супскала Скале за процену проблематичног понашања са СППК-ДЛМР показује да се теза о објашњењу односа проблематичног понашања и прагматских способности не може у потпуности свести на утицај контролних варијабли. Док ниво екстернализовања проблема не успоставља значајне односе са СППК-ДЛМР (ни у целини, ни по испитиваним факторима), а ниво хиперактивности са СППК-ДЛМР у целини и фактором рекогниције успоставља односе који се приближавају статистички значајним вредностима, али их не досеже, односи нивоа интернализовања проблема са СППК-ДЛМР дају

другачију слику. Наиме, СППК-ДЛМР у целини ($r = -0,265$, $p < 0,01$) и фактор рекогниције ове скале ($r = -0,247$, $p < 0,01$) корелирају значајно и негативно са нивоом интернализовања проблема, а упркос ниским вредностима корелација, значајност остаје и после искључивања утицаја контролних варијабли. Проста корелација фактора експресије СППК-ДЛМР са нивоом интернализовања проблема такође је значајна, ниска и негативна ($r = -0,213$, $p < 0,05$), али даља анализа показује да се добијени однос може објаснити разликом у коефицијенту интелигенције и разумевању говора наших испитаника. Дакле, испитаници боље прагматске компетенције, посебно њене рекогнитивне компоненте имају значајно мању склоност ка повишеном интернализовању проблема, што се може објаснити већом способношћу разумевања намера других, а делимично, и бољом способношћу да на њих адекватно одговоре, што оставља више простора за решавање проблема интеракцијом, уместо повлачењем.

Ови налази подржавају гледишта Кеванове (Kevan, 2003) која наглашава везу рецептивних комуникационих вештина и проблема у понашању. Она истиче да су ови аспекти комуникације често занемарени чак и у парадигмама третмана који прихватају став да је велики део проблема у понашању социјално условљен, нпр. да му је функција да привуче или избегне социјалну пажњу. Према овим гледиштима, проблеми у понашању се могу јавити ако особи нису доступне успешније и прихватљивије форме експресивне комуникације (Carr, Durand, 1994, према Kevan, 2003). Ова понашања се мање посматрају као "маладаптивна", а више као адаптивна, у складу са могућностима и потребама индивидуе и "изазовним" окружењем (McGill, 1993, према Kevan, 2003). Међутим, интервенција у оквиру овог приступа се фокусира на дефицит експресивних вештина и подучавање новим експресивним понашањима која су функционални еквивалент проблематичног понашања, али су успешнија и прихватљивија за одашиљање поруке, док се рецептивне вештине подразумевају и прецењују и поред мишљења да тешкоће у разумевању језика могу водити тешкоћама у решавању задатка, што заузврат подстиче појаву понашања која имају за циљ избегавање одређених акција или ситуација (Sigafos, 2000, према Kevan, 2003). Резултати добијени у овом истраживању потврђују да нека проблематична понашања (интернализовање проблема) могу бити снажније повезана са рецептивним, него са експресивним комуникационим вештинама.

Међу појединим елементима фактора рекогниције значајни односи су добијени само довођењем у везу разумевања фацијалне експресије са нивоом екстернализовања проблема и нивоом испољавања хиперактивних облика понашања. Испитаници који боље разумеју фацијалну

експресију значајно ређе показују повишен ниво екстернализовања проблема ($r = -0,236$, $p < 0,05$), али се ова разлика може објаснити разликама испитаника у хронолошком узрасту, коефицијенту интелигенције и језичким способностима. Слично томе, код испитаника који боље тумаче фацијалну експресију значајно ређе се региструје повишен ниво испољавања хиперактивних облика понашања ($r = -0,276$, $p < 0,05$), али ова разлика нестаје узимањем у обзир пола испитаника и њиховог разумевања говора. Насупрот томе, проста корелација разумевања фацијалне експресије и нивоа интернализовања проблема није значајна, али, када се уклони супресорски утицај хронолошког узраста ($r = -0,242$, $p < 0,01$) и говорне продукције ($r = -0,216$, $p < 0,05$) добијамо негативне, ниске и статистички значајне корелације. Супресорски утицај на овај однос испољавају и разумевање говора и билингвизам, али су висине овако добијених корелација занемарљиве. Ипак, можемо закључити да између фацијалне експресије и нивоа интернализовања проблема постоји извесни степен међузависности, али је он маскиран утицајем других варијабли, међу којима су вероватно и неке које нису укључене у ово истраживање.

Значајан однос се успоставља између складности преузимања улоге говорника и слушаоца у комуникационом процесу и нивоа екстернализовања проблема – он је ниских вредности, али високог нивоа значајности ($r = -0,243$, $p < 0,01$). С обзиром на висок проценат успешних испитаника при преузимању речи (94,17%) ово је прилично неочекиван резултат који показује да већина испитаника која нескладно преузима реч има повишен ниво екстернализовања проблема, што накнадна анализа и потврђује. Наиме, док у групи испитаника који складно преузимају реч ($n = 113$), њих 40 има повишен ниво екстернализовања проблема, од 7 испитаника који нескладно преузимају реч, њих 6 има повишен ниво екстернализовања проблема. С обзиром на мали број испитаника који нескладно преузимају реч тешко је извлачити далекосежније закључке, али је свакако могуће говорити о јасној тенденцији да испитаници који имају проблема у преузимању улоге говорника и слушаоца имају шансе да значајно чешће испољавају вербалну или физичку агресију, слабу контролу темперамента или склоност расправљању. Пошто се основе складног преузимања речи усвајају врло рано, могуће је да се ради о посредној вези, која указује на слично порекло обе врсте проблема, а која је вероватно везана за одређени неуролошки супстрат, тј. органску основу, како ових проблема, тако и ИО. Описан однос је и једини значајан однос који се успоставља између појединих елемената фактора експресије и Скале за процену проблематичног понашања.

ЗАКЉУЧАК

Подаци о односу Теста прагматског језика и Скале за процену проблематичног понашања не указују на значајне везе, већ пре на тенденцију успостављања извесне међузависности са нивоом испољавања хиперактивних облика понашања и нивоом интернализовања проблема, која се може објаснити контролним варијаблама. С друге стране, СППК-ДЛМР корелира са овом Скалом у оквиру значајних, ниских и негативних корелација. Међутим, контролом варијабли утврђено је да се и у случају СППК-ДЛМР добијени однос може објаснити утицајем хронолошког узраста, коефицијента интелигенције и језичких способности испитаника. Ипак, СППК-ДЛМР у целини, као и фактор рекогниције ове скале негативно су повезани са нивоом интернализовања проблема, чак и после испитивања утицаја контролних варијабли, што упућује на закључак да је боље разумевање прагматских сигнала повезано са режим испољавањем повишеног нивоа интернализовања проблема. Исто тако, пронађено је да већина испитаника који нескладно преузимају улогу говорника и слушаоца испољава повишен ниво екстернализовања проблема, али због малог броја ових испитаника треба бити уздржан при доношењу закључака и генерализацији резултата. Подаци показују да између разумевања фацијалне експресије и нивоа интернализовања проблема постоји одређена међузависност која је маскирана утицајем других варијабли (хронолошки узраст, говорна продукција, разумевање говора, билингвизам). Остаје отворено питање да ли поред наведених још неки фактори утичу на супресију овог односа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abbeduto, L., and Hesketh, L. J. (1997): *Pragmatic development in individuals with Mental Retardation: Learning To Use Language In Social Interactions*, Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews 3(4), 323–333.
2. American Association on Mental Retardation (2002): *Mental Retardation: Definition, Classification, and Systems of Supports (10th ed.)*, Washington DC, USA.
3. Dekker, M. C., Koot, H. M., Van der Ende, J., and Verhulst, F. C. (2002): *Emotional and behavioral problems in children and adolescents with and without intellectual disability*, Journal of Child Psychology and Psychiatry 43(8), 1087–1098.
4. Delahunty, G., and Garvey, J. (1997): *The Development of Language*, Colorado State University, English Department, <http://writing.colostate.edu/assignments/archives/e323/acquis.htm>.
5. Fowler, E. A. (1998): *Language in mental retardation: Associations with and dissociations from general cognition*, in Burack, J. A., Hodapp, R. M., and Zigler, E. (Eds.), *Handbook of mental retardation and development*, pp. 290–333, Cambridge University Press, UK.
6. Gilmour, J., Hill, B., Place, M., and Skuse, D. H. (2004): *Social communication deficits in conduct disorder: a clinical and community survey*, Journal of Child Psychology and Psychiatry 45(5), 967–978.
7. Глумбић, Н. и Бројчин, Б. (2002): *Скала за процену прагматске компетенције деце са лако менталном ретардацијом*, Београдска дефектолошка школа 1-2, 163–176, Дефектолошки факултет, Београд.
8. Golden, C. J. (1987): *Luria-Nebraska Neuropsychological Battery – Children' Revision: Manual*, Western Psychological Services, Los Angeles, USA.
9. Gresham, F. M., and Elliot, S. N. (1990): *Social Skills Rating System*, American Guidance Service, USA.
10. Horner, R. H., and Carr, E. G. (1997): *Behavioral Support for Students with Severe Disabilities: Functional Assessment and Comprehensive Intervention*, The Journal of Special Education 31(1), 84–104.
11. Janssen, C. G. C., Schuengel, C., and Stolk, J. (2002): *Understanding challenging behaviour in people with severe and profound intellectual disability: a stress-attachment model*, Journal of Intellectual Disability Research 46(6), 445–453.
12. Kevan, F. (2003): *Challenging behaviour and communication difficulties*, British Journal of Learning Disabilities 31, 75–80.
13. Phelps-Terasaki, D., and Phelps-Gunn, T. (1992): *Test of Pragmatic Language – Examiner's Manual*, Pro-ed, inc., Austin, Texas.
14. Prizant, B., Audet, L., Burke, G., Hummel, L., Maher, S., and Theadore, G. (1990): *Communication disorders and emotional/behavioral disorders in children and adolescents*, Journal of Speech and Hearing Disorders 55, 179–192.
15. Toppelberg, C. O. and Shapiro, T. (2000): *Language Disorders: A 10-Year Research Update Review*, Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry 39(2), 143–152.
16. Yule, G. (1996): *Pragmatics*, in Widdowson, H.G. (Series Ed.), *Oxford Introductions to Language Study*, Oxford University Press, UK.

PRAGMATIC COMPETENCE AND BEHAVIORAL PROBLEMS OF THE CHILDREN WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITY

BRANISLAV BROJČIN, NENAD GLUMBIĆ, SLOBODAN BANKOVIĆ
Faculty of Special Education and Rehabilitation, Belgrade

SUMMARY

Although individuals with intellectual disability may obtain broadened pragmatic competence, remaining difficulties may still label them as socially clumsy. In addition, 30-60% of these individuals show behavioral problems. On the other hand, high prevalence of communication disorders is observed in children directed to treatment due to emotional and behavioral disorders.

The aim of this work is to examine the relationship between pragmatic competence in children with intellectual disability and level of their problem behaviors.

The sample consisted of 120 participants with mild intellectual disability, aged from 8 to 16.

The Test of pragmatic language and the Scale for assessment of pragmatic competence in children with mild mental retardation are applied for investigation of the pragmatic competence, whereas level of problem behavior was determined by teacher form of Problem Behavior Scale of the Social Skills Rating System.

The correlations between results on the Test of Pragmatic Language and assessed problem behavior do not indicate significant relationship, but rather tendency of establishing certain mutual relations with hyperactivity behavior and internalizing behavior, which could be explained by control variables. However, relation between problem behavior and achievement on the scale, which is used for pragmatic skills assessment in children with intellectual disability, suggests that higher understanding of pragmatic signals relates to seldom manifestation of internalizing behavior.

Key words: mild intellectual disability, pragmatic competence, problem behavior